

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Łacińskie nazwy miesięcy i ich miejsce w dzisiejszej słowiańszczyźnie

Author: Robert Bońkowski

Citation style: Bońkowski Robert. (2003). Łacińskie nazwy miesięcy i ich miejsce w dzisiejszej słowiańszczyźnie. W: K. Kleszczowa, J. Sobczykowa (red.), "Śląskie studia lingwistyczne" (S. 343-348). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Robert Bońkowski

Łacińskie nazwy miesięcy i ich miejsce w dzisiejszej słowiańszczyźnie

Miesięczna rachuba czasu związana jest ściśle z obiegiem Księżyca dokoła Ziemi. Podczas ruchu naturalnego satelity dokoła naszej planety wyróżnia się cztery jego fazy: nów, pierwszą kwadrę, pełnię oraz ostatnią kwadrę. W astronomii okres np. od nowiu do nowiu nosi nazwę miesiąca synodycznego i stanowi podstawę podziału roku na miesiące. Ze względu jednak na niewspółmierność roku zwrotnikowego z miesiącem synodycznym, liczącym prawie 29,5 doby, przy ustalaniu miesiąca odstępiono od ścisłych danych astronomicznych. Rok zwrotnikowy liczy w przybliżeniu 12,4 miesiące synodycznych, dlatego obecnie miesiące, z wyjątkiem lutego, mają 30 bądź 31 dni.

W starożytności nów służył w licznych systemach chronologicznych do oznaczania początku miesiąca¹. Ustalano jego początek na podstawie pierwszej obserwacji widoczności nowego sierpa Księżyca, ponieważ właściwy nów był trudno zauważalny.

Przypuszcza się, iż Słowianie, jak i inne narody indoeuropejskie, posługiwali się rokiem słonecznym, korygowanym z rokiem księżycowym. Elementy rachuby księżycowej odgrywały rolę podrzędną i służyły głównie do określenia mniejszych jednostek czasu, tj. tego, co dziś nazywamy miesiącem². Śledząc zmiany Księżyca od pełni do pełni, Słowianie nabrali zdolności wydzielania różnych miesięcy, lecz prawdopodobnie nie posiadli dostatecznej wiedzy umożliwiającej porównywanie księżycowej rachuby

---

¹ Por. starożytny Rzym.

² Por. *Chronologia polska*. Red. B. Włodawski. Warszawa 1957, s. 32.

czasu ze słoneczną. Nieprzypadkowo w językach słowiańskich w formie *miesiąc* znalazły swoje odbicie dwa desygnaty – ‘miesiąc’ i ‘księżyc’³.

Prasłowiańska forma **mesęcъ* była związana tematycznie z indoeuropejskim rdzeniem ‘mierzyć’⁴ i mogła oznaczać zarówno termin czasowy, jak i ciało niebieskie. Z czasem w niektórych językach literackich doszło do rozdzielenia znaczeń ‘księżyc’ i ‘miesiąc’ – *miesiąc* zdecydowanie zaczął oznaczać termin astronomiczny. Mimo to nawet tam, gdzie dokonał się ów podział, w gwarach dalej spotyka się jego pierwotne znaczenia⁵. Niektórzy uważają, iż poszczególne miesiące należy uznać za wytwór już słowiańskiej kultury⁶, choć początkowo mogły nie być terminami astronomicznymi. Większość badaczy zaś sądzi, że Słowianie przed przyjęciem chrześcijaństwa nie znali podziału czasu na okresy miesięczne⁷. A. Brückner uważa, iż „dla oznaczenia pór i czasu używali Słowianie [...] terminów ogólnikowych o czasie, kiedy to zwykły się zielenić lub kwitnąć brzozy, dęby, lipy, wrzosa, mówiąc o *brzeźniu*, *dębniu*, *lipniu* lub *lipcu*”⁸.

Słowianie mieli więc nazwy na oznaczanie lata i innych pór roku. Dzieliли je na szereg szczegółowych okresów, różniących się od dzisiejszych. „Istniały tzw. małe pory roku, nie pokrywające się z miesiącami księżycowymi, jak np. okres opadania liści ‘listopad’, a także okresy poszczególnych ważnych zajęć gospodarskich, jak żniwa itp.”⁹

Dzisiejsze standardy językowe Słowian mianownictwo miesięcy oddają następująco:

- (1) Wykorzystują nazwy łacińskie (por. języki: bułgarski, macedoński, serbski, bośniacki, rosyjski, słowacki, łużyckie).
- (2) Zachowują stare słowiańskie nazwy (por. języki: polski, czeski, ukraiński, białoruski, słoweński, chorwacki).
- (3) Stosują równocześnie oba nazewnictwa (por. język słoweński).

³ Podobne zjawisko występuje również w innych językach indoeuropejskich, por. np. ang. *Month* ‘miesiąc’ – *Moon* ‘księżyc’.

⁴ Por. М. Фасмер: *Этимологический словарь русского языка*. Москва 1964–1973, Т. 2, s. 608.

⁵ Por. np. pol. gw. *miesiąc* ‘księżyc’, ‘miesiąc’, ros. gw. *месяц* ‘ts’, ukr. gw. *місяць* ‘ts’, chorw. *mjesec* ‘ts’.

⁶ Por. H. Łowmiański: *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*. Warszawa 1953, s. 26.

⁷ Por. np. F. Miklosich: *Die slawischen Monatsnamen*. Wien 1867, s. 1; J. Łoś: *Gramatyka polska*. Część 2: *Słowotwórstwo*. Lwów–Warszawa–Kraków 1925, s. 183; Й. Заимов: *Българските народни имена на месеците*. В: „Известия на института за български език”. Кн. 3. София 1954, s. 102–106.

⁸ A. Brückner: *Encyklopedia staropolska* AV. T. 4, cz. 2. Warszawa 1939, s. 177.

⁹ T. Hołyńska-Baranowa: *Ukraińskie nazwy miesięcy na tle ogólnosłowiańskim*. Warszawa 1968, rozdz. 2, s. 77.

Łacińskie nazwy miesięcy

Przełomowym momentem rozwoju słowiańskiej rachuby czasu było przyjęcie chrześcijaństwa. Od tego czasu z Rzymu i Bizancjum zaczęło przenikać do Słowian wiele ksiąg, w których zamieszczane były również dane odnośnie do kalendarza, w tym również nazwy miesięcy. Słowianie przed chrystianizacją prowadzili specyficzną rachubę czasu, która dotyczyła oddzielnych sezonów związanych z pracami polowymi. Nowe, cerkiewne / kościelne, nazwy miesięcy zaczęły dominować w nazewnictwie czasowym. Kościół, a przede wszystkim Cerkiew prawosławna przyczyniły się do przeniesienia na grunt słowiański wielu terminów greckich i łacińskich. Dlatego też stabilny i bardziej precyzyjny system łacińsko-grecki nazewnictwa czasowego szybko zdominował słowiański.

Nazwy miesięcy w kalendarzu rzymskim były ściśle związane z kultem religijnym lub też określały kolejny miesiąc roku. Ponieważ pierwotnie w starożytnym Rzymie pierwszym miesiącem roku był *marzec*, więc *wrzesień*, jako dziewiąty według dzisiejszych obliczeń, nazywał się *september* 'siódmy', *październik* – *october* był ósmy w kolejności itd. W późniejszym okresie, pod wpływem mody hellenistycznej, zaczęto nazywać miesiące imionami władców. W taki sposób do kalendarza rzymskiego włączono *Iulius* na cześć Juliusza Cezara i *Augustus* dla uczczenia Oktawiana Augusta. Poprzestano jednak na tym, gdyż następcą Oktawiana Augusta, Tyberiusz, był przeciwny włączeniu jego imienia do systemu nazewnictwa.

Miesiące w rzymskim systemie czasowym¹⁰:

- (1) ***Ianuarius*** – nazwa pochodzi od imienia starogreckiego Janusa, boga o dwóch twarzach, chroniącego wschód i zachód (Słońca).
- (2) ***Februarius*** – etymologia nie jest zbyt przejrzysta. Prawdopodobnie nazwa powstała w związku z obrzędami świąt kultowych i pochodzi od sabińskiej formy *februum* 'środek oczyszczający od zmazy'. Można ją również łączyć z głównymi obrzędami świąt tego miesiąca, przypadającymi na dzień piętnasty. W Rzymie obrzędy owe odbywały się w grocie Luperkal, gdzie składano odpowiednie ofiary. Według legendy miało być to miejsce schronienia wilczycy, karmicielki mitycznych założycieli Rzymu – Romulusa i Remusa. Po złożeniu ofiar kapłani bili napotkanych przechodniów rzemieniami ze skóry kozła zabitego w ofierze. Ludność chętnie poddawała się tego typu praktykom, wie-

¹⁰ Nazwy miesięcy w kalendarzu rzymskim oraz ich pochodzenie por. np. w: L. Winiczuk: *Kalendarz starożytnych Greków i Rzymian*. Warszawa 1960, s. 11–46; A. Miličević: *Rimski kalendar*. Zagreb 1990, s. 23–25; A. Walde: *Lateinisches Etimologisches Wörterbuch*. Heidelberg 1910, s. 52; *Старинный русский календарь* przedruk w czasopiśmie „Русская речь” 1957, № 5, 6; 1958, № 1, 2, 3.

rząc w obrzęd oczyszczenia, w którym rzemienie spełniały rolę środka oczyszczającego – *februum*.

- (3) **Martius** – przez Rzymian miesiąc ten, zgodnie z tradycją, traktowany był jako pierwszy w roku, Romulus bowiem miał go poświęcić swemu ojcu, bogu Marsowi, pierwotnie uważanemu za boga pól i urodzajów, dopiero w późniejszym okresie za boga wojny, utożsamianego z greckim Aresem.
- (4) **Aprolis** – Owidiusz wiązał łacińskie *aprilis* z czasownikiem *aperire* ‘otwierać’, ponieważ „wiosna wszystko otwiera” (*omnia aperit*). Inna etymologia wywodzi tę nazwę od przymiotnika *apricus* ‘rozgrzany przez słońce, słoneczny, ciepły, jasny’, jednak i ona ostatecznie pochodzi od czasownika *aperire*. Część badaczy twierdzi, iż geneza nazwy miesiąca związana jest z pianą morską, którą Grecy zwali *ἄφρογ*, a z której miała wyłonić się Venus (po grecku *Aphrodite*). Na taką etymologię zwracają już uwagę starożytni. Odmienny pogląd wyraża A. Walde, uznając *aprilis* za nazwę pochodną od indoeuropejskiej podstawy **apro-* ‘drugi, późniejszy’.
- (5) **Maius** – etymologia tej nazwy również nie jest przejrzysta. Wielu łączy ją z *Maia* – grecką boginią, matką Hermesa. Etymologia ludowa zaś wywodzi ją od *Maiores* ‘starszy’, co miało stanowić uznanie dla ludzi w podeszłym wieku.
- (6) **Iunius** – miesiąc ten, ‘*mensis Iunonis*’, poświęcony był bogini Junonie. Etymologia ludowa jednak kojarzy go z *Iuniores* ‘młodszy’, w przeciwieństwie do maja, poświęconego starszym (*Maiores*). Jeśli przyjąć za właściwą etymologię wywodzącą nazwę miesiąca od imienia Juniony, to możemy podsumować, że nazwy miesięcy pierwszego półrocza związane były z kultami religijnymi (*Ianus*, *februum*, *Mars*, *Aphrodite*, *Maia*, *Iuno*).
- (7) **Quntilius, Iulis** – lipiec w kalendarzu Romulusowym, rozpoczynającym się od marca, był piątym z kolei miesiącem, dlatego nazwa *quntilius* jest etymologicznie zrozumiała i wywodzi się z łac. liczebnika porządkowego *quintus* ‘piąty’. Po śmierci reformatora kalendarza, Gajusza Juliusza Cezara, miesiąc ten otrzymał jego imię (*Iulius*).
- (8) **Sextilis Augustus** – szósty miesiąc w roku romulusowym, w 8 r. n.e., po reformie Cezara, został przemianowany na *Augustus* ku czci Oktawiana Augusta.
- (9) **September** – siódmy miesiąc w roku romulusowym; jego nazwa pochodzi od liczebnika *septem* ‘siedem’.
- (10) **October** – ósmy miesiąc w roku romulusowym; jego nazwa pochodzi od liczebnika *octo* ‘osiem’.
- (11) **November** – jako nazwa dziewiątego miesiąca kalendarza Romulusowego wywodzi się od liczebnika *novem* ‘dziewięć’.
- (12) **December** – dziesiąty miesiąc przed reformą wywodzi się od liczebnika *decem* ‘dziesięć’.

Łaciński system miesięczny we współczesnych standardach słowiańskich

Łacina	Serbski	Macedoński	Bułgarski	Rosyjski	Słoweński	Słowacki	Łużyckie
<i>ianuarius</i>	јануар	јануари	јануари	январь	januar	január	januar
<i>februarius</i>	фeбруар	фeвруари	фeвруари	фeвраль	februar	február	februar
<i>martius</i>	март	март	март	март	marec	marec	merc
<i>aprilis</i>	април	април	април	апрель	april	april	apryl
<i>maius</i>	мај	мај	май	май	maj	máj	maj
<i>iunius</i>	јун	јуни	юни	июнь	junij	jún	junij
<i>iulius</i>	јул	јули	юли	июль	julij	júl	julij
<i>augustus</i>	август	август	август	август	avgust	august	awgust
<i>september</i>	септембар	септември	септември	сентябрь	september	september	septembr
<i>october</i>	октобар	октомври	октомври	октябрь	oktober	október	oktober
<i>november</i>	новембар	ноември	ноември	ноябрь	november	november	nowembr
<i>december</i>	децембар	декември	декември	декабрь	december	december	decembr

Standardy Słowian południowych, z wyjątkiem chorwackiego, zdecydowanie zaczerpnęły łacińsko-greckie formy nazw miesięcy. Bułgarzy¹¹ i Macedończycy przejęli greckie nazwy poprzez literaturę, o czym świadczą formy typu: *januari*, *noemvri* itd. z bizantyjsko-greckiego *ιανουάριος*, *φεβρουάριος*, *νοεμβριος*. Serbowie i Słoweńcy zaś odziedziczyli te nazwy bezpośrednio z języka łacińskiego i w formie łacińskiej, przy czym ci pierwsi zamienili łaciński sufiks *-er* na *-ar*. U Słowian zachodnich jedynie standardy słowacki i łużyckie posiadają nazewnictwo łacińskie, przejęte również bezpośrednio. Charakterystyczna dla języka Łużyczan analogia mianownika do przypadków zależnych znalazła urzeczywistnienie również w nazwach miesięcy, por. *septembr*, *oktober*, itd.

Najwięcej innowacji, przede wszystkim fonetycznych, wprowadził tu język rosyjski. Rosjanie przejęli od Słowian południowych grecko-łaciński system nazewnictwa wraz z literaturą cerkiewną, wprowadzając najwięcej zmian w tym zakresie. Zabytki staroruskie świadczą o zmianie nazw łacińskich, które musiały być zapożyczone za pośrednictwem języka starocerkiewnego: *fevralʹ*, *marʹbʹ*, *aprilʹ*, *majʹ*, *ijunʹ* < *ijuni*, *ijulʹ* < *ijuli*, *avʹgustʹ*, *sentʹabrʹ*, *oktʹabrʹ*, *nojebʹrʹ*, *dekɛbrʹ*¹². Te staroruskie konstrukcje uległy na przestrzeni czasu odpowiednim przekształceniom, przede wszystkim fonetycznym.

¹¹ W języku bułgarskim i serbskim grecko-łacińskie nazwy miesięcy bardzo wcześnie stały się oficjalnymi i ogólnonarodowymi. Nazwy ludowe znane są teraz wyłącznie w dialektach. Por. Й. Займов: *Българските народни имена...*, s. 102–106.

¹² Por. *Старинный...*

Większość współczesnych nazw rosyjskich związana jest z redukcją i wokalizmem jerów, np. w rezultacie zaniku jeru słabego *ь* i wokalizacji mocnego *ь* powstała nazwa trzeciego miesiąca roku: strus. *marbь* > *marot*. Dzisiejsza konstrukcja *mart* tłumaczona jest jako analogia do form przypadków zależnych¹³ (podobnie jak łż. *merc*, *septembr* itd.). Wskutek zaniku jerów powstały także dzisiejszy *avgust* (< strus. *avьgustь*) oraz *maj* (< strus. *majь*). W konsekwencji zaniku jeru słabego *ь* w wygłosie oraz przejściu samogłoski nosowej *ę* w *a* powstała współczesna konstrukcja *dekabr'*: strus. *dekębrь*¹⁴ (< grec. *δεκέμβριος*) > *dekabr* > *dekabr'*. Analogiczną drogę przeszły dzisiejsze rosyjskie nazwy jedenastego miesiąca roku (*nojabr'*: *nojębrь*¹⁵ > *nojabr* > *nojabr'*) oraz dziewiątego i dziesiątego (*sent'abr'*, *okt'abr'*). Współczesna forma *fevral'* (< strus. *fevrarь*¹⁶) jest konsekwencją rozpodobnienia dwóch jednakowych fonemów *r*, które polegało na zmianie jednego z nich przez spółgłoskę płynną *l*. Czwarty miesiąc w języku staroruskim do XV w. nosił nazwę *aprilь*. W procesie późniejszych zmian fonetycznych, już na gruncie języka rosyjskiego, doszło do przekształcenia samogłoski *i* w *e* przed spółgłoską miękką *l*: *aprilь* > *april*, *apr'el* > *apr'el'*. W rezultacie skrócenia strus. *ijuni* powstały dzisiejsze *ijun'*, *ijul'*. Interesująca wydaje się budowa nazwy pierwszego miesiąca roku. Język staroruski przejął osobliwą konstrukcję *genuarь* (< grec. *γενοῦάρις*¹⁷). W późniejszym okresie nagłosowe *g* przeszło w połączenie *je*, aby następnie, w wyniku wyrównania do innych języków, dać *ja*: *genuarь* > *jenvar*¹⁸ > *janvar'*.

Analizując geografie nazw miesięcy pochodzenia łacińskiego w dzisiejszej Słowiańszczyźnie, nie sposób nie zauważyć, iż zostały one zachowane w językach należących do wyznania prawosławnego. Chociaż Białorusini i Ukraińcy mają współcześnie rodzime nazwy, to również w językach tych narodów długi czas nie istniał jedyny system. Wykorzystywane były stare nazwy słowiańskie paralelnie z łacińskimi i dopiero w zabytkach pochodzących z XV w. widoczna jest tendencja do częstszego używania pierwszych¹⁹, co tłumaczyć można wpływami języka i kultury polskiej.

¹³ Por. np. ros. 8 марта, в марте.

¹⁴ Pożyczka z języka greckiego, gdzie połączenie -εμ- przed -βρ- przechodzi w *ę* zgodnie z prawem otwartej sylaby, por. *Старинный...*

¹⁵ Z grec. *νοεβριος*.

¹⁶ Por. zachowane w językach bułgarskim i macedońskim *fevruari*.

¹⁷ Przed *ε* nagłosowe *γ* w bizantyjskiej grece wymawiane było jak *j*, tj. *γε* = *je*. Pozwala to sądzić, że Rosjanie przejęli tę konstrukcję w formie pisanej. Por. bliżej *Старинный...*

¹⁸ Por. podobną relację w ros. *jumor* < *gumor* 'humor'. Por.: С.В. Шевчук: *Назвы мисяцёв в росийский та україньский мовах*. Київ 1974, s. 34.

¹⁹ Tamże, s. 35.